

STEDER – EN INTRODUKTION

Jonas Højgaard Frydenlund¹, Janne Lund² & Klaus B. Bærentsen³

Steder er fundamentale for menneskers liv – vi er altid til stede et bestemt sted. I denne introduktion til temanummeret om ”steder” i Psyke & Logos spørger vi, hvordan vi i psykologien kan begrebsliggøre steder. Vi foreslår, at disse begreber kan forstås at ligge inden for et spændingsfelt mellem førstehåndsperspektivet og tredjehåndsperspektivet på steder. Vi beskriver også, hvordan steder synes svære at indfange, måske netop fordi begrebet gennem dens ophav i hverdagens sprog synes at indeholde meget forskelligt. Afslutningsvis spørger vi, hvordan psykologien både indefra og med inspiration fra andre discipliner vil kunne udvikle tilgange til at undersøge og forstå steder. Nummerets artikler undersøger sted ud fra vidt forskellige tilgange – fra institutionelle praksisser og psykopatologi til hjemsted, behandling i hjemmet, skolemiljøer og virtuelle verdener.

Nøgleord: steder, førstehåndsperspektiv, tredjehåndsperspektiv, psykologi, interdisciplinær.

Keywords: place, first-person perspective, third-person perspective, psychology, interdisciplinary.

Jeg møder byen med min krop; mine ben måler længden på arkaden og pladsens bredde; mit blik projicerer ubevidst min krop op på katedralens facade, hvor den vandrer over konturerne og fornemmer størrelsen på dens fordybninger og fremspring; min kropsvægt møder katedraldørens masse, og min hånd griber dørhåndtaget, når jeg træder ind i det mørke og tomme rum bagved. Jeg oplever mig selv i byen, og byen eksisterer gennem min kropslige oplevelse. Byen og min krop supplerer og definerer hinanden. Jeg bor i byen, og byen bor i mig.

Juhani Pallasmaa, 1996, vores oversættelse

-
- 1 Jonas Frydenlund, førsteamanuensis, Institutt for psykososial helse, Universitet i Agder, e-mail: Jonas.h.frydenlund@uia.no.
 - 2 Janne Lund, førsteamanuensis, Institutt for sosiologi og sosialt arbeid, Universitet i Agder, e-mail: janne.lund@uia.no.
 - 3 Klaus B. Bærentsen, professor emiritus, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, e-mail: klaus@psy.au.dk.

1. Indledning

For mennesket er verdens navle lige bag ved næsen. Det er derfra, resten af vores verden udfolder sig, når vi bevæger os rundt i verden. Herfra kommer begreber om foran og bag ved, op og ned, højre og venstre. Der er selvfølgelig også noget bag ved næsen, og synet suppleres gerne af lugten fra næsen, hørelsen, den kropslige fornemmelse og alle de andre sanser, som er organiseret i overensstemmelse med et subjektivt polært koordinatsystem (Bingham & Pagano, 1998; Stein et al., 2002) med centrum ca. det sted, hvor Descartes forestillede sig pinealen formidlede kontakten mellem sjæl og legeme (Descartes, 2003/1664, p. 77). Selvom Descartes' teori var beviseligt forkert, set fra et neuroanatomisk synspunkt (Steenen, 1997/1669, p. 22), har den trods alt en teoretisk pointe, som er værd at holde fast i. Pointen er, at vi opfatter verden i et subjektivt førstehåndsperspektiv, når vi træder ind i verden første gang som små, og dette perspektiv vedbliver med at udøve sin indflydelse på trods af alle efterfølgende overlejringer af tillærte objektive koordinatsystemer (se f.eks. McCloskey, 1983; McCloskey et al., 1983). Først senere i livet indser vi, at verden fremtræder anderledes, alt efter hvilket sted vi står. Både i rent fysisk forstand med landskaber og bygninger, der ser anderledes ud, efter hvert skridt vi træder i og omkring dem. Men også i mere metaforisk forstand, når universitetsbygningen ser anderledes ud, alt efter om vi er studerende, undervisere eller rengøringspersonale.

Senere i livet oplever de fleste gerne en personlig kopernikansk revolution, hvor de erkender, at verden ikke drejer sig om dem selv, men at vi er indlejrede i en objektivt eksisterende kontekst med mange potentielle observationspunkter, hvorfra de subjektive synspunkter kan udgå. At der er andre mennesker til stede med egne perspektiver, som vi kunne prøve at forstå eller sætte os ind i. Her begynder vi at kunne opfatte begreber som nord og syd, Danmark og Kina, leder og underordnet, behandler og klient, ligesom vi bliver bevidste om vores evne til at sætte os i andres sted. Verdens navle kan så at sige flyttes rundt på og placeres uden for mennesket selv. Mens meget videnskab tidligere har forsøgt at finde et punkt, som ikke bare er uden for mennesket, men sågar "uden for verden", i håbet om at finde den objektive måde at forstå den på (Haraway, 1988), er stadig flere begyndt at forstå, at vi altid ser verden fra bestemte steder. Igen menes der her både rent fysisk i form af, at vi skal bygge satellitter for at være i stand til at se jorden ude fra verdensrummet, men også metaforisk i form af, at verden ser nok så anderledes ud fra sorte lesbiske kvinders ståsted end fra hvide heteroseksuelle kvinders ståsted (ikke mindst fordi de behandles anderledes). At sætte et psykologisk fokus på sted synes da at handle om dette forhold mellem førstehåndsperspektivet og tredjehåndsperspektivet. Men hvad er "sted" så for noget?

2. Sted som hverdagsbegreb og interdisciplinært videnskabeligt begreb

We shape our buildings and afterwards our buildings shape us.

Winston Churchill

Mennesker befinder sig altid et sted, evt. på vej mellem to forskellige steder, og de har det med at blive dybt forbundne med og formet af de steder, de opholder sig (Cresswell, 2015). Vi skaber steder såvel som ødelægger dem. Særligt den sidste pointe var klar for Churchill, der udtalte ovenstående, efter at det britiske House of Commons var blevet ødelagt af et bombeangreb. For Churchill skulle dette genopbygges for at bevare det sted, der havde været med til at forme både ham og nationen, og burde fortsætte i denne funktion. Steder kan dog være meget mere end henvisning til bestemte bygninger, som vi ellers nemt kan genkende som steder: sportshallen, arbejdspladsen, hjemmet, parken. Steder kan henvise til vores oplevelser såsom at ”føle sig hjemme” eller være ”til stede” i meditation – og det er måske ikke helt tilfældigt, at Bowlby (2005) brugte begrebet ”tryk havn” til at beskrive, hvordan børn finder tryghed hos gode omsorgspersoner. Steder kan betyde noget for os, mens vi er der, men de kan også have stor betydning i vores minder. Vi husker nogle ting, mens vi er hjemme mellem alle de møbler, som vi erindrer fra barndommen, mens vi husker andre ting, hvis vi i terapien skal fortælle om den samme barndom (se Bartlett, 1932).

Steder kan være opfundne såsom Narnia, Tatooine eller et Utopia. Steder kan være ”fysiske” som noget, vi kan pege på, såsom en bygning, et hjørne i et rum eller et helt landskab. Steder kan bygges på måder, der afspejler vores værdier. Danske byer gør plads til cyklister og fodgængere, mens flere amerikanske byer beskrives som bilernes paradys (Gehl, 2023). Steder kan også afspejle vores regler og normer, som når der på døren står ”kun for ansatte”, eller når der på skiltet står ”privat ejendom”. Steder kan være omstridte som i krige, hvor begivenheder på slagmarken afgør stedernes nationale tilhørsforhold (se f.eks. Lassen, 2024), eller mere ”fredelige” kampe kan bestemme, hvordan steder skal se ud, eller hvordan man har lov til at færdes der. Steder kan være ”mellemmrum” som køreturen, hvor en samtale med dit barn opstår (Lindvig et al., 2020). Steder kan være lokaliteter i tekniske systemers elektroniske universer som f.eks. tv, computere og internettet (Bærentsen, 2000). Steder kan være adspredte som onlinemøder, der bringer mange steder sammen – hvilket også inkluderer servere og tekniske apparater, som er helt andre steder (Crawford, 2021).

Steder kan henvise til aktiviteter, som når vi taler om at være på arbejde, hjemme, eller måske når man har et ”tredjeste” at udfolde sig (Oldenburg, 1989). Steder kan ændre sig for os uden selv at ændres som den store park, du legede i som barn, der nu fremstår lille for dig som voksen. Aktiviteter kan skabe steder, som når vi støder ind i en ven på hjørnet, eller når en vejside bliver til et ulykkessted. Steder kan have flygtig eller permanent

karakter, og dynamikken kan skabe fænomener, som da den tilsyneladende permanente Berlinmur faldt og viste sig at være flygtig.

Denne uklarhed eller overdådige varians (alt efter temperament) i betydningsindholdet af ordet ”sted” kommer fra, at det netop er et almindeligt kendt ord fra hverdags sproget og ikke i første omgang et veldefineret teoretisk begreb. Vi bruger ordet i mange forskellige sammenhænge, hvorfra det får mange forskellige betydninger. Samme pointe fremhæver Tim Cresswell (2015) i sin bog om begrebet sted, hvor han også fremhæver, at selvsamme uklarhed gør det vanskeligt at definere sted på en entydig måde. Sted er snarere et fænomen, der forstås bedst, hvis det behandles fra forskellige discipliners perspektiver. Interdisciplinært i Malpas’ forstand:

Større engagement på tværs af discipliner er selvfølgelig ikke noget dårligt, og man kan bestemt argumentere for, at vi mangler mere snarere end mindre krydsfertilisering mellem discipliner. Men den egentlige produktivitet har det med at vokse ud af forskelle, og disciplinære forskelle kræver, at discipliner har selvbestemmelse og evne til at reflektere over og arbejde med at udforme de koncepter og måder at tænke på, som giver disciplinen form og karakter.

(Malpas citeret i Cresswell, 2015, p. 24, vores oversættelse)

For at skabe produktive diskussioner på tværs af discipliner skal hver disciplin altså ifølge Malpas have lov til at udvikle sine egne forståelser af sted først, for så derefter at diskutere på tværs af discipliner. Dette nummer af Psyke & Logos giver os anledning til at stille spørgsmålet: Har vi nogen begreber for sted i psykologien? Findes det, som vi anviste ovenfor, i forholdet mellem førstehåndsperspektivet og tredjehåndsperspektivet? Eller skal vi hellere låne begreber fra andre discipliner for at få nye og alternative perspektiver på psykologien? Eller sagt med Malpas’ ord: Hvordan kan vi inden for psykologien udøve vores selvbestemmelse og reflektere fra et psykologisk perspektiv i forhold til begreber, vi selv udvikler om sted, såvel som begreber, vi låner ”udefra” og omformer? Artiklerne i dette nummer tilbyder hver for sig forskellige forsøg på at tage et stedbegreb eller flere alvorligt og bruge det til at udforske områder, der er relevante for psykologien. Diskussionen i dette nummer af tidsskriftet er i sig selv interdisciplinær, idet det ikke kun er psykologer, som har skrevet artiklerne. Det betyder, at vi i dette nummer tilbyder både begreber om sted set fra et psykologisk perspektiv såvel som begreber om sted fra andre discipliner. Vi håber, at nummeret kan tilbyde en kontekst, hvorfra en produktiv diskussion af forskelle og ligheder kan foregå. For at starte denne diskussion præsenterer vi nu de forskellige bidrags tilføjelse til begrebsliggørelsen og undersøgelsen af ”sted”.

3. Temanummerets artikler

I den første artikel diskuterer Runge, hvordan deltagerobservation som metode kan bruges til at udforske psykologiske fænomener som fundamentalt knyttet til de steder, hvor de forekommer. Her er det særlig sociale praksisser, der trækkes frem, som organiseret på helt konkrete steder. Formålet med dette fokus er at flytte den psykologiske forståelse ud af hovedet og ind i det, Runge omtaler som institutionelle geografier. Forfatteren følger i sin argumentation Rose, der foreslår, at udviklingen af psykologiske vidensområder om f.eks. intelligens og motivation er tæt knyttet til opkomsten af institutioner som militæret og skolen. Herefter følger en grundig teoretisk redegørelse for betydningen af såvel steder som praksisser for psykologiske fænomener. I artiklens anden del er Runge optaget af den betydning, som forskningsdesign har for, hvilken viden vi opnår. Her argumenterer han for, at deltagende observation i psykologisk forskning kan udvide forståelsen af psykologiske fænomener.

Birk og kolleger behandler i den anden artikel spørgsmålet om, hvorvidt en større forståelse af steder kan berige vores forståelse af psykopatologi. Artiklen tager udgangspunkt i en økologisk psykologisk forståelse af sted, hvor udgangspunktet er, at vi må tænke psykopatologi som en person-omgivelses relation snarere end som noget, der er i hovedet på personen. Derfor bliver *stedet* for psykopatologi relevant, hvor steder i artiklen defineres som *samlinger af handlemuligheder (affordances)* – hvilke handlinger de pågældende steder inviterer til. Disse samlinger kaldes så ”økologiske niches”, som tænkes at blive samlet af sociale og kulturelle kollektive praksisser. Artiklen diskuterer konkrete eksempler på psykopatologi – ADHD og angst – og sammenligner en traditionel forståelse med en økologisk. Fordelen ved den økologiske tilgang er, at den formår både at tænke det individuelle, det materielle og samfundsstrukturer ind i samme teoretiske logik og derfor ikke *kun* lægger ansvaret for patologi over på individet. Sted bliver en persons samlede oplevelse af de objektive tilstedeværende handlemuligheder – altså noget, som er bundet til en person – men som tænkes at skabes gennem sociale og kollektive praksisser såvel som de personlige gøremål.

I den tredje artikel går vi fra brede teoretiske perspektiver over til overvejelser af ”hjemsteder”. Her er det Ridder, som præsenterer refleksioner over hjem og hjemfølelse med udgangspunkt i, hvordan personer med demens ofte ønsker at vende tilbage til deres tidligere hjem. Forfatteren bygger på både teori, forskning og Ridders eget arbejde med mennesker, der er ramt af demens, her særligt de pårørendes beretninger og erfaringer. Forskellige aspekter ved hjem behandles – såsom det at føle sig hjemme, det uhyggelige hjem, hjemløshed og hjemmet som udtryk for, hvem man er. Hjemmet karakteriseres her som et selvfølgeligt sted, men også som en kompleks konstruktion. Ridder er her særligt optaget af nostalgi og musik, og hvordan disse skaber forbindelser til hjemmet og følelsen af at høre til. Musik, hævder

Ridder, har en særlig evne til både at vække nostalgi og hjemve, men kan samtidig bidrage til at skabe netop følelsen af hjem.

Friesinger og kolleger fortsætter interessen for hjemmet, idet de i den fjerde artikel beskriver, hvordan ”afinstitutionalisering” har ført til, at mere omsorg for folk med psykiske og/ eller rusmiddelproblemer finder *sted* hjemme hos folk i deres egne boliger. De er særligt optaget af, hvordan dette skaber en kontrast mellem ”hjem” som et privat sted og ”hjem” som et sted for behandling og overvågning i behandlingens navn. De tager et historisk blik på dette ved først at beskrive hjælp i asylcentre og argumenterer – med et par empiriske eksempler – for, at meget af institutionslogikken desværre er taget med ud i boligerne. Dette gør det, ifølge forfatterne, svært for folk at føle sig hjemme og trygge. Forfatterne trækker her på Norberg-Schulz og hans begreb om ”stedstilhørighed”, der bl.a. betegner, at alle har behov for at føle sig hjemme et sted. Ud fra dette argumenterer forfatterne for, at boliger burde blive mere afinstitutionaliseret. Kapitlet introducerer flere relevante stedsbegreber: ”landskab af steder” som noget, man kan opleve tilhørighed til, og ”hjemmet” analyseret som et fysisk, socialt, psykologisk og emotionelt sted, og ”stedstab” der beskriver, når steder mister deres betydning.

Hammond og kolleger præsenterer i den femte artikel en teoretisk oversigt over biopsykosociale tilpasningsprocesser hos flygtninge efter store livsændrende begivenheder. Hjemmet kommer igen i spil gennem forfatternes brede teoretiske argumenter og erfaringer fra klinisk praksis, der viser, at det er en omfattende opgave at finde hjem til sig selv, når man er tvangsfordrevet, traumatiseret og lever i en nedbrudt krop. Artiklen behandler særligt hjemsted og identitet, nye steder i livet, kroppen som jegets hjemsted samt tilpasning til det nye sted. På den måde behandler artiklen sted både som noget fysisk omkring en og som noget meningskabende omkring en, men også som noget, man bærer med sig indeni – og at kroppen i sig selv også er et sted. I artiklen argumenterer forfatterne for, at denne komplekse forståelse er vigtig i en behandlings- og rehabiliteringsproces.

Den sjette artikel, som er skrevet af Khawaja og kolleger, bevæger sig fra hjemmet og ud i folkeskolen som et sted, hvor flere tråde samles, og undersøger her elevers muligheder for at blive til nogen, dvs. udvikle deres egen personlige identitet, på dette sted. Artiklen tager udgangspunkt i en post-strukturalistisk stedsforståelse og her særlig Massey, der anser steder for at være dynamiske mødepunkter for sammenvævede processer. Forfatterne undersøger i artiklen skolen som sted gennem anvendelse af ”The Image Exercise”, hvor eleverne præsenteres for billeder og udvælger dem, som de synes bedst beskriver deres skole. Forfatterne har her et særligt fokus på, om skolen rummer elevernes forskellighed, eller om den ekskluderer dem ved at kategorisere deres handlinger som liggende uden for normalen og det acceptable. Skolen bliver her et dynamisk mødepunkt for forhandlinger mellem elever, lærere og ledere. Artiklen tilbyder en forhandlings-, magt- og ideologieret forståelse af sted. Steder samler utallige tråde, ligesom de skabes

af denne samling og herigennem udvikler særpræg over tid. Dette gør ifølge forfatterne, at spørgsmål om magt bliver centralt: Hvem har magten til at bestemme, hvilke muligheder som tilbydes eller nægtes dem, som er til stede med hensyn til forhandling af at blive til nogen?

I den syvende og sidste artikel inden for temaet om steder præsenterer Riber en analyse af immersion eksemplificeret ved en virtuel kunstudstilling (*Primal Tourism*). Immersion betyder det at opleve sig som *til stede et andet sted* end der, hvor kroppen befinder sig, dvs. som indlejret i en virtuel kontekst. Forfatteren argumenterer for, at immersion skal forstås ud fra en triade: den subjektive bruger, det tekniske system (f.eks. VR-briller), som frembringer den virtuelle kontekst, og den konstruerede verden. Immersion er særlig interessant i dette nummers tematiske sammenhæng, fordi forsøget på kunstigt at skabe oplevelsen af at være *til stede* måske kan vise os noget af det, vi ellers overser i vores almindelig tilstedeværelse. Ifølge Riber påvirker de følgende faktorer ”immersionen”: for det første tilstedeværelsen af handlemuligheder (affordances); for det andet oplevelsen af et tredimensionelt rum, man kan bevæge sig i; for det tredje følelsen af engagement; endelig som det fjerde blokeringen af den ”eksterne verden”. Undervejs bruger forfatteren *Primal Tourism* som eksempel, men også som basis for at diskutere, hvilken påvirkningskraft denne specifikke kunstudstilling kan tænkes at have i form af dens specifikke måde at bruge immersionsteknikker på.

Uden for tema

Uden for dette nummers tema bringes to artikler. Den første, skrevet af Lassen og kolleger, er en kvalitativ empirisk undersøgelse af et online-selvhjælpsprogram for par. Analysen ser på folks oplevelse af programmet for at undersøge dets fordele og ulemper. På den positive side var programmet tilgængeligt, billigt og lettere at lokke partneren med på. Deltagerne oplevede det som trygt, og flere startede på ændringsprocesser, men oplevede det ikke som et ”quickfix”. På den negative side kunne programmet også øge konflikter, når det blev brugt som pres, eller man oplevede dårlig samvittighed, når man mislykkes. Forfatterne argumenterer for, at onlineselvhjælp kan bruges som et tidligt tiltag, men gerne skal suppleres med eller anvendes sammen med parterapi – som har den fordel, at der er en tredje part, der ikke selv har noget på spil i parforholdet.

I den anden artikel under strengen undersøger Bo begrebet om ”lykke” ved at analysere en roman om den fiktive karakter William Stoner. Gennem anvendelse af forskellige teorier diskuteres det, hvorvidt karakteren i romanen er en tragisk figur eller en lykkelig mand. Historien handler om manden Stoner, der ikke formår at realisere sine egne ønsker. Alligevel er bogen fuld af beskrivelser af hverdagssituationer, som synes at vække dyb tilfredsstillelse hos hovedpersonen. Bos ærinde med artiklen er at videreudvikle vores

begreber om lykke, særligt ved at introducere Rosas begreb om resonans. Forfatteren argumenterer for, at det i den eudaimoniske tilgang til lykke handler om at have kontrol over sine handlinger, om at skabe mening med livet og om en vurdering af hele livsforløbet kvalitet. I modsætning til dette fremhæver hedonismen, at man måske netop skal opgive kontrol og overgive sig til ren kropslig nydelse for at opleve lykke her og nu. Resonans handler om at hengive sig til verden og det aktuelle øjeblik i livet og derved komme i resonans med verden – en oplevelse, som er dybt meningsfuld. Resonans formår dermed at nuancere lykkebegrebet, fordi resonans både handler om overgivelse og om mening i de mindre livsforløb, der fremstår som dybt tilfredsstillende for Stoner.

Rigtig god fornøjelse.

REFERENCER

- Bartlett, F.C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Bingham, G.P. & Pagano, C.C. (1998). The Necessity of a Perception-Action Approach to Definite Distance Perception: Monocular Distance Perception to Guide Reaching. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 24(1), 145-168. <https://doi.org/10.1037//0096-1523.24.1.145>
- Bowlby, J. (2005). A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory. I *Routledge Classics*. Routledge. <http://books.google.co.uk/books?id=vQiKxEjjqmgC>
- Bærentsen, K.B. (2000). Intuitive User Interfaces. *Scandinavian Journal of Information Systems*, 12, 29-60.
- Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300252392>
- Cresswell, T. (2015). *Place: An introduction* (2. udgave). J. Wiley & Sons.
- Descartes, R. (2003). *Treatise of Man*. Prometheus Books. Original publikation Paris 1664.
- Gehl, J. (2023). *Livet mellem husene: Udeaktiviteter og udemiljøer* (8. udgave). Arkitektens Forlag.
- Haraway, D.J. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Lassen, M. (2024). *Historien som våben*. Gads Forlag.
- Lindvig, G.R., Topor, A., Bøe, T.D. & Larsen, I.B. (2020). Bofellesskap, bil og relasjoner: En utforskning av ansattes og beboeres erfaringer med og ønsker om bilbruk. *Tidsskrift for omsorgsforskning*, 6(3), 1-13. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5984-2020-03-07>
- McCloskey, M. (1983). Intuitive Physics. *Scientific American*, 348(4), 116-130. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0483-122>
- McCloskey, M., Washburn, A. & Felch, L. (1983). Intuitive physics: The straight-down belief and its origin. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 9(4), 636-649. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.9.4.636>
- Pallasmaa, J. (1996). *The eyes of the skin: Architecture and the senses*. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781394200702>

- Steensen, N. (1997). *Foredrag om Hjernens Anatomi*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. Original publikation Paris 1669.
- Stein, B.E., Laurienti, P.J., Wallace, M.T. & Stanford, T.R. (2002). Multisensory Integration. I *Encyclopedia of the Human Brain* (p. 227-241). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-12-227210-2/00225-9>